

3: VOORLOPERS IN EEN GIDSLAND. DE VREDESPOLITIEK VAN DE RADIKALEN

Maarten van den Bos

Moest Nederland zo snel mogelijk de NAVO verlaten? Op die vraag gaf een meerderheid van de PPR-leden op 22 juni 1974 tijdens een speciaal congres een bevestigend antwoord. Zeer tegen de wens van de partijleiding werd door 169 aanwezige leden een motie met die strekking aangenomen. De overige 127 aanwezigen stemden tegen. 'PPR: Nederland uit de NAVO', kopte *NRC Handelsblad* een dag later op de voorpagina.¹

Het lidmaatschap van de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO) verdeelde de PPR al sinds de oprichting in 1968. Uit een enquête van het katholieke weekblad *De Nieuwe Linie* bleek dat een flinke minderheid van de ondervraagde leden liefst direct het lidmaatschap van de verdragsorganisatie beëindigd zou willen zien. Een krappe meerderheid wilde het lidmaatschap voorlopig voortzetten, een aantal leden had nog geen definitief antwoord. De discussie bleef de partij mede daarom bezighouden. In een verslag van een partijbijeenkomst in april 1969 schreef *de Volkskrant* dat er zo lang over 'het verfoeide lidmaatschap van de NAVO' was gesproken dat de deelnemers aan binnenlandse politiek eigenlijk niet waren toegekomen. Tot een conclusie waren de leden bovendien niet gekomen. Het leek erop of stevige uitspraken over de internationale verhoudingen een soort toetssteen vormden voor de mate van progressiviteit van de partij als geheel. Alsof de jonge partij met een duidelijk standpunt over de NAVO kon bewijzen aan de goede kant van de geschiedenis te staan.²

De partijtop worstelde met de vraag hoe de PPR zich zou moeten positioneren als het ging om oorlog en vrede, ontwapening en ontspanning en ook ontwikkelingssamenwerking. Vanaf de oprichting werd vaak gesproken over de noodzaak van 'vredepolitiek', een aan de Amerikaanse president John F. Kennedy ontleende term. Maar wat dat begrip precies zou moeten betekenen, bleef lange tijd wat vaag. Tijdens het debat over de regeringsverklaring van het kabinet-Den Uyl in mei 1973 merkte Tweede Kamerfractievoorzitter

Bas de Gaay Fortman op dat zijn fractie geen formele afspraken had met het nieuwe kabinet en zich dus vrij zou voelen elk voorstel te toetsen aan de eigen uitgangspunten. 'Onze band met dit kabinet loopt over ons eigen programma.' Hij maakte zich onder meer zorgen over de internationale politiek. Uit de regeringsverklaring sprak bijvoorbeeld 'onvoldoende besef van de noodzaak de huidige trend van opvoering van bewapening te doorbreken'.³

Om enige duidelijkheid te scheppen over dat eigen programma publiceerde De Gaay Fortman begin 1973 een stuk in de *Internationale Spectator*. In dit vakblad voor internationale betrekkingen werkte hij de gedachte uit dat Nederland 'een gidsland' zou moeten zijn. Dat wilde zeggen dat Nederland voorop zou moeten lopen in een vernieuwend 'mondiaal verantwoord veiligheids- en ontwikkelingsbeleid'. Andere lidstaten van de Europese Gemeenschap en de NAVO konden dan volgen. Een dergelijke rol paste Nederland volgens hem om drie redenen prima. Ten eerste had het een open economie en was het zich mede daardoor bewust van zijn afhankelijkheid van de internationale verhoudingen. Ten tweede had Nederland een rijke traditie in het willen bevorderen van de internationale rechtsorde. En ten derde was het een klein land, en voor een gidsland was dat een eerste vereiste. Alleen een klein land kon bijvoorbeeld een voorzichtige eerste stap zetten in het stoppen van de bewapeningswedloop zonder al te groot risico op directe escalatie.⁴

Met het artikel wilde De Gaay Fortman de zogenoemde vredespolitiek van de PPR op de kaart zetten én de latente spanningen in de partij een uitweg bieden. Dat mocht niet baten: het interne debat ging voort.⁵ De precieze uitwerking van de 'vredespolitiek van de radicalen' werd in de partij nooit onomstreden, ook omdat de inzet van de partij op internationaal terrein verknoopt raakte met het zelfbeeld van de PPR. Veel leden van het eerste uur zagen voor de partij vooral een brugfunctie voor progressief denkende christenen richting linkse politiek weggelegd. Dat vroeg dan om een soms scherp en provocatief standpunt over de internationale verhoudingen, maar altijd met mate. Toen leden de PPR steeds vaker gingen beschouwen als een radicaal groen en vooruitstrevend alternatief voor de PvdA, werden ook de standpunten steviger van toon en inhoud, terwijl de soms moeizame progressieve samenwerking tegelijkertijd ook steeds weer om compromissen vroeg.

Dit hoofdstuk gaat over de manier waarop de PPR vanaf haar oprichting heeft geprobeerd een concrete invulling te geven aan het begrip vredespolitiek. De wens om van Nederland een 'gidsland' te maken was duidelijk, maar de hooggestemde ambities liepen stuk op de concrete uitwerking. Vanaf medio jaren zeventig raakte de fut wat uit het debat. Dat ging over meer dan de inhoud alleen, want wat voor soort partij wilde de PPR eigenlijk zijn? Een politieke voorhoede, voorlopers in een gidsland? Een constructieve partner in de linkse politieke samenwerking? Vertolker van opvattingen van nieuwe

sociale bewegingen in het parlement? Of alles tegelijk? In het interne debat over de betekenis van vredespolitiek was de vraag waartoe de PPR op aarde was minstens zo belangrijk als de zoektocht naar een route richting wereldvrede.

Het dringendste vraagstuk van deze tijd

De PPR werd opgericht om het oude partijstelsel te herschikken. Volgens de oprichters was het belangrijkste probleem dat dit bestel geestverwanten scheidde en tegenstanders bijeenhield. Daarmee werd bedoeld dat de grote partijen op christelijke grondslag zowel progressief als conservatief denkende mensen kunstmatig bijeen probeerden te houden. Het was tijd voor een doorbraak. Door vooruitstrevende krachten in de confessionele partijen te bundelen en samenwerking te zoeken over partijpolitieke en levensbeschouwelijke grenzen heen, wilde de Werkgroep van Christen-Radicalen het politieke bestel opschudden. In het kernprogramma van de nieuwe partij werden al snel drie speerpunten zichtbaar: meer aandacht voor maatschappelijke achterblijvers, medezeggenschap en democratisering, en de gedachte dat 'heel de wereld' het 'werkterrein' van progressieve politiek behoorde te zijn.⁶

De PPR stond in haar opvatting over het politieke bestel niet alleen. Al bij de oprichting van de PvdA in 1946 waren vergelijkbare woorden gesproken over het herzien van de verhouding tussen religie en politiek, en met de oprichting van D66 in 1966 leek de tijd rijp voor een nieuwe ronde in het debat over de staatkundige verhoudingen.

Dit betekende echter niet dat er ook direct overeenstemming was over de concrete politieke uitwerking van een en ander. Bovendien wilde de PPR meer dan alleen het politieke bestel opschudden. Waar het ging om de internationale politiek werd mede daarom de 'bezinning op internationale vraagstukken' direct na de oprichting van de Werkgroep van Christen-Radicalen tot 'een zaak van de hoogste prioriteit' verklaard.⁷ Wat wel van begin af aan duidelijk was, was dat vredespolitiek niet alleen een zaak behoorde te zijn van het afwegen van geopolitieke belangen. Of het nu ging om ontwapening, ontspanning in de internationale verhoudingen of het versterken van ontwikkelingssamenwerking, dit waren vooral ook morele vraagstukken. De wereldvrede was bovendien het nemen van risico's waard. In het voorlopig programma van maart 1968 stond daarom dat de bombardementen op Noord-Vietnam per direct moesten stoppen, ongeacht de gevolgen. En het Atlantisch bondgenootschap moest dienstbaar worden gemaakt aan ontspanning en ontwapening. De PPR vond dat Nederland daarbij eerste stappen moest durven zetten.⁸

Op 1 juni 1968 sprak een aantal leden van de nog jonge partij in Utrecht wat uitvoeriger over internationale politiek en defensie. Bedoeling was te komen tot een uitwerking van het voorlopig programma. Dat viel nog niet mee, want het debat over de internationale verhoudingen was om twee redenen sinds het midden van de jaren zestig nogal ingewikkeld geworden. Ten eerste was zonder meer duidelijk dat afwegingen op het terrein van oorlog en vrede primair ook morele of ethische afwegingen behoorden te zijn. Maar hoe is een moreel oordeel te vertalen naar een politiek speerpunt? Ten tweede was voor de PPR een zekere samenhang tussen de democratisering van de samenleving en de internationale politiek belangrijk. Juist waar het ging over oorlog en vrede zouden gewone burgers ook meer zeggenschap moeten krijgen. Maar hoe haalde je de discussie over de internationale verhoudingen uit de sfeer van deskundigen zonder de complexiteit van het debat geweld aan te doen?⁹ Het waren vragen waar ook de vredesbeweging – zowel in Nederland als daarbuiten – vanaf het midden van de jaren zestig mee worstelde, juist ook omdat de klassieke leer van de rechtvaardige oorlog in deze periode buiten de orde werd verklaard.¹⁰

Na de Tweede Wereldoorlog werd de gedachte dat oorlogsgeweld zowel noodzakelijk als rechtvaardig kon zijn nog eens extra onderstreept. De strijd tegen het nazisme was een rechtvaardige strijd voor vrijheid, vrede en recht. Al snel werd het conflict met de Sovjet-Unie in vergelijkbare termen besproken. Tegenover het totalitarisme van rechts en links werd een beeld gezet van het ‘moderne westen’. Dat bestond uit een subtiële combinatie van democratie en gezag, markteconomie, overheidssturing en een welvaartsstaat in opbouw. Christendemocratische partijen werden in West-Europa belangrijke dragers van dit verhaal.¹¹

Goede betrekkingen met de Verenigde Staten waren bovendien tot midden jaren zeventig de essentie van het Nederlandse buitenlands beleid. De oprichting van de NAVO in 1949 werd met instemming begroet, de consequenties van het lidmaatschap werden relatief snel in het beleid verwerkt. Rond 1960 besteedde Nederland ongeveer 4,4 procent van het bruto nationaal product aan defensie, en in 1958 accepteerde het als eerste land in West-Europa de stationering van Amerikaanse atoomwapens op zijn eigen grondgebied. Het Nederlands atlantisme was bovendien verknoopt met bredere overtuigingen, juist ook in christelijke kring. Een stevig anticommunisme was een belangrijk onderdeel in het denken over de eigen politieke én religieuze toekomst.¹²

Deze politieke consensus kwam vanaf begin jaren zestig meer en meer onder druk te staan. De kritiek op de hand over hand toenemende bewapening nam toe. Nog in 1959 werd tijdens een conferentie over het thema vastgesteld dat ‘het westen uit zedelijk oogpunt het recht, ja zelfs de harde plicht [had] onze fundamentele menselijke rechten en vrijheden, ons

menswaardig bestaan, zo nodig met atoomwapens te verdedigen'.¹³ Het was een opvatting die in Nederland zeer breed gedeeld werd. Maar nadat de wereld tijdens de zogenoemde Cubacrisis van oktober 1962 akelig dicht bij de daadwerkelijke inzet van nucleaire wapens kwam, begon de publieke opinie te kantelen. Kerken speelden daarbij, zowel in Nederland als daarbuiten, een belangrijke rol. De generale synode van de Nederlandse Hervormde Kerk sprak zich in een rapport uit voor een 'radicaal neen' tegen kernbewapening. Paus Johannes XXIII verklaarde oorlog in zijn mede naar aanleiding van de crisis geschreven encycliek *Pacem in Terris* als het ware buiten de orde. Oorlogsgeweld kon, in een tijd die 'prat gaat op atoomkracht', geen instrument meer zijn om 'de schendingen van het recht' goed te maken. De klassieke leer van de rechtvaardige oorlog, lange tijd richtinggevend in katholieke én hervormde kring, werd daarbij expliciet terzijde geschoven.¹⁴

Zo gaf de Cubacrisis een enorme steun in de rug van een politiek gericht op ontspanning en ontwapening. Zoals gezegd verschoof daarbij de kern van het debat van een afweging gericht op baten en risico's naar een meer morele afweging van goed en kwaad, recht en onrecht.¹⁵ Daarnaast raakte de strijd tegen bewapening en voor ontspanning in de internationale verhoudingen verknoopt met een breder protest tegen de politieke status quo. In de jaren zestig werd de internationale politiek steeds meer een binnenlandse aangelegenheid. Daarbij werd de gedachte dat de eigenstandige, authentieke afweging van iedereen van evenveel waarde was en dat elke betrokken burger dus ook iets te zeggen moest hebben over de complexe internationale politiek, steeds dominanter. Voor politiek leiders betekende dit dat geopolitieke afwegingen op slag een stuk ingewikkelder werden. Strategische keuzes rond bijvoorbeeld bewapening werden vaker onderwerp van hevig maatschappelijk debat.¹⁶

In de confessionele partijen werd dit alles met de nodige zorg gevolgd. Lange tijd was de gedachte zoals in het voorgaande verwoord, waarbij nucleaire bewapening als een noodzakelijk kwaad gezien werd in de strijd tegen het communisme, onomstreden. Toen vanaf het midden van de jaren zestig voorzichtige eerste stappen werden gezet richting verdere partijpolitieke samenwerking tussen KVP, CHU en ARP, was wel duidelijk dat het niet voldoende zou zijn het daarbij te laten. De zogenoemde 'groep van achttien' – zes leden van elk van de drie partijen die samen op zoek moesten naar aanknopingspunten voor samenwerking – kwam na rijp beraad tot de conclusie dat oorlog en bewapening ook als 'een kwaad' veroordeeld moesten worden. Tegelijkertijd moest internationale politiek wel realistisch blijven. Eenzijdige ontwapening zou slechts een 'wapenmonopolie in het oosten' betekenen en de vrede dus niet dichterbij brengen. Juist daarom 'is de mens voorshands gedoemd te blijven leven in een paradoxale situatie: het handhaven van een

zeker bewapeningspeil als middel om vernietiging door geweld te voorkomen.¹⁷

Voor de leden van de Werkgroep van Christen-Radicalen ging dat lang niet ver genoeg. Duidelijke standpunten over bijvoorbeeld het lidmaatschap van de NAVO en het doorbreken van de bewapeningsspiraal waren nodig om een heldere waterscheiding aan te brengen tussen progressieve en conservatieve christenen. Bovendien mocht Nederland dan wel een klein land zijn waarvan de invloed op 'het wereldgebeuren' per definitie gering was, maar dat ontsloeg niemand van de morele plicht 'waar mogelijk een actieve bijdrage te leveren aan de grote vraagstukken van deze tijd'. Het was tijd voor actie.¹⁸

Niet voor niets bestempelde medepartijoprichter Pieter Bogaers in zijn rede tot het oprichtingscongres van de PPR het vredesvraagstuk tot het 'meest dringende vraagstuk van deze tijd'. De wens meer ruimte te scheppen voor iedereen om 'volwaardig mens' te kunnen zijn was de centrale ambitie van de nieuwe partij. Persoonlijke ontwikkeling werd hier als het ware tot het kern-doel van vooruitstrevende politiek gemaakt. Daarvoor waren bestaanszekerheid, democratisering en wereldburgerschap belangrijke voorwaarden. Over het laatste stelde Bogaers dat er geen 'vreselijker tegenstelling' denkbaar was dan 'die tussen enerzijds het creëren van meer ruimte om mens te zijn en anderzijds de mogelijkheid tot zelfvernietiging van het moderne oorlogsgeweld'. Een 'nieuwe mentaliteit' was nodig, gericht op vrede en verzoening. En voorgeleefd door 'mondige mensen, die bereid zijn medeverantwoordelijkheid te dragen voor het geheel'. De PPR wilde vooropgaan in de strijd voor die nieuwe mentaliteit.¹⁹

Minder bewapening, meer welzijnszorg

Een nieuwe mentaliteit kwam uiteraard niet uit de lucht vallen. In het pamflet dat kort voor de Statenverkiezingen van 1970 geschreven werd over het bestaansrecht van de PPR werd 'vredespolitiek' als een van de belangrijkste drijfveren van de partij genoemd – om er wel meteen aan toe te voegen dat dit misschien een mooie kreet was, maar nog geen politiek programma. Daarbij hoefde de partij gelukkig het wiel niet helemaal zelf uit te vinden. Er werd veel verwacht van de samenwerking met de vredesbeweging. De werkgroep die was ingesteld om de paragraaf over de internationale verhoudingen voor het partijprogramma uit te werken, werd voortgezet met als taak de vredespolitiek van de PPR verder uit te denken en bruggen te bouwen naar de vredesbeweging.²⁰

Samenwerking met de vredesbeweging was vooral van harte aanbevolen omdat de PPR zich beschouwde als politieke voorhoede van maatschappelijk

activisme.²¹ Om ook de leden betrokken te houden, werd in de *Radikalen-krant* bij herhaling aandacht gevraagd voor activiteiten van de vredesbeweging, bijvoorbeeld tijdens de Vredesweek. Deze oecumenische voortzetting van de van oorsprong katholieke vredeszondag werd vanaf 1967 georganiseerd door het Interkerkelijk Vredesberaad (IKV). Dat was in het najaar van 1966 op initiatief van de katholieke vredesorganisatie Pax Christi opgericht om 'de verantwoordelijkheid van de kerken voor de wereldvrede tot uitdrukking te brengen.' Tijdens de Vredesweek werden zowel op lokaal als op landelijk niveau tal van bijeenkomsten, manifestaties en activiteiten georganiseerd. In 1969 riep PPR-lid Gerard van Pijkeren zijn partijgenoten met klem op om mee te doen. Zo kon vredespolitiek ook echt vorm en inhoud krijgen, over levensbeschouwelijke en politieke grenzen heen.²²

Daarbij ging het de PPR om grote vragen. De beoogde mentaliteitsverandering was ingebed in een 'culturele revolutie'. Verandering vroeg in de eerste plaats om bewustwording en betrokkenheid, aldus fractieleider De Gaay Fortman in een pamflet uit 1974. Meer concreet waren investeringen in het onderwijs, het verminderen van nutteloze consumptie en meer aandacht voor milieu, welzijn en leefomgeving nodig. Wat de vredespolitiek betrof was die mentaliteitsverandering nogal ingewikkeld, omdat elk alternatief voor de politiek van wederzijdse afschrikking kon rekenen op de nodige vooroordelen. Wie tegen de op afschrikking gebaseerde strategie was, 'had waarschijnlijk zelf de oorlog niet meegemaakt', of wilde Nederland uitleveren aan de Russen.

Juist daarom was het nodig om op een nieuwe manier te kijken naar oorlog en geweld: 'Voor de burgers en de militairen dringt zich steeds meer de vraag op of het wel de moeite waard zou zijn een mogelijke oorlog te overleven. Bij een oorlog in Europa, waarbij alle beschikbare wapens gebruikt worden, is dat nauwelijks denkbaar. Dat leidt dan tot de vraag of we het risico van zo'n oorlog wel mogen lopen,' schreef De Gaay Fortman. Het was nodig mensen daarvan bewust te maken. Vredesorganisaties als het IKV en Pax Christi waren daar gelukkig al langer mee bezig. Leden van de PPR werd dan ook opnieuw van harte aanbevolen ook daar actief te worden. De fracties in de Eerste en Tweede Kamer op hun beurt konden dan werken aan de 'politieke vertaling' van de 'principiële uitspraken' van de vredesbeweging.²³

Dit wilde echter niet zeggen dat een en ander min of meer vanzelf ging. Oorlog en vrede waren thema's die het voorstellingsvermogen van mensen nogal eens te boven gingen. Milieuverontreiniging kon eenvoudig worden waargenomen. Een vervuilde rivier was niet zelden om de hoek te vinden. Voor de bewapeningsspiraal en geopolitieke blokvorming was dat zo eenvoudig niet.²⁴ In zijn veelgelezen boek *Tegels lichten* had journalist Henk Hofland vastgesteld dat de bestaande politieke elite niet in staat was het politieke bestel echt democratisch te maken. Ook het parlement schoot daarin naar

zijn overtuiging tekort. Buitenparlementaire actie was daarom geboden; alleen op die manier konden mensen 'hun directe lot weer in eigen hand krijgen'. Dat vroeg wel om duidelijk zichtbare actie met op korte termijn bereikbare doelen. 'De actie gaat tegen lawaai of stank van een fabriek, een onbeveiligd kruispunt, onverhoedse benoemingen of ontslagen, overplaat-singen of bedrijfssluitingen, ze gaat tegen de plotselinge, massieve beslissin-gen die onweerstaanbaar het eigen leven binnenkomen, voldongen feiten die geen tegenspraak meer dulden.'²⁵ Naar dat type acties leek ook de PPR op zoek. Maar hoe moest je dat doen, als het ging om grote politieke kwesties als vrede en bewapening?

Vooralsnog nam de PPR de tegenstelling tussen investeren in bewapening en maatschappelijk welzijn over die het hart vormde van het pleidooi van Kennedy en anderen. Op 3 april 1967 richtte dominee Martin Luther King zich namens een oecumenisch verbond van kerken tot het Amerikaanse volk in een krachtige veroordeling van het geweld in Vietnam. Naar zijn oordeel was een natie die structureel meer uitgaf aan de uitbouw van haar militaire macht dan aan maatschappelijk werk en onderwijs, op weg naar een 'spiritu-eel sterven'. Binnen de burgerrechtenbeweging en de anti-Vietnambeweging werd die opvatting voortdurend naar voren gebracht, als onderdeel van een levensbeschouwelijk gefundeerd spreken over rechtvaardigheid en vrede. Het is achteraf wel omschreven als 'profetische politiek', een benadering die ook de PPR met haar ambitie een voorhoede te vormen op weg naar een bre-de mentaliteitsverandering misschien wel had gepast.²⁶

Toch leek dat nu juist wat de partij niet wilde. Bijna als vanzelfsprekend veroordeelde de partij het geweld in Vietnam, maar nergens met een ver-wijzing naar een expliciet christelijke afkeer van oorlog en geweld. In de werkgroep vredespolitiek was men toch wat afkerig van profetendom. Een levensbeschouwelijk gefundeerde veroordeling van oorlog en geweld werd niet afdoende geacht. Dat was louter 'pacifisme'. In lijn met de gedachte dat de democratische besluitvorming versterkt moest worden, wilde de par-tij toch vooral de zeggenschap van burgers over de internationale politiek versterken. Mensen moest dan niet meteen voorgeschreven worden wat ze moesten denken. Van oudsher was dit vooral het domein van experts. En als burgers op dit terrein te winnen hadden, hadden ze meer aan wetenschap en kennis dan aan geloof.

Net als in de vredesbeweging werd met name de nog jonge polemologi-sche wetenschap, waarin de oorzaken van oorlog en conflict bestudeerd wer-den, daarbij behulpzaam geacht. De werkgroep haalde daarom de banden met zowel de vredesbeweging als de nieuwe polemologische onderzoeks-instituten van de universiteiten in Nijmegen en Groningen aan. Nieuwe, weten-schappelijke inzichten over oorlog en vrede konden voor een breed publiek toegankelijk gemaakt worden via 'vredesopvoeding' en 'vredesonderwijs'.

Dat gaf mogelijkheden mensen te leren omgaan met de risico's die een andere houding in de bewapeningswedloop met zich mee kon brengen. Het was bovendien een voorwaarde voor meer zeggenschap over de internationale politiek. Grondige kennis van de internationale verhoudingen was een basis om ook echt tot actie te kunnen overgaan.²⁷

Toch kon het daar niet bij blijven. Want om mensen aan te zetten tot actie, waren toch ook heldere standpunten en concrete doelen nodig. En juist daar schortte het aan. De knuppel werd in januari 1972 maar eens in het hoenderhok gegooid door de jonge student natuurkunde Fokke Goudswaard, partijlid actief in de werkgroep vredespolitiek. In een gepeperde brief aan de werkgroep en het partijbestuur stelde hij vast dat er 'leuk gepraat' werd, maar dat daaruit maar geen conclusies wilden voortkomen. De discussie die volgde bevestigde, ondanks de behoorlijk scherpe toon van de brief, zijn gelijk. Direct ging het over welke onderwerpen dan nadere studie verdienden, in plaats van over de puntige politieke speerpunten waar Goudswaard naar op zoek geweest was. Een van de betrokkenen stelde daarom wat mismoedig vast dat voor concrete actie lokale groepen die betrokken waren bij de Vredesweek misschien een betere plek waren voor echte vredespolitiek dan de PPR. In de partij werd weliswaar op behoorlijk niveau gedebatteerd, maar was dat voldoende om mensen ook echt in beweging te krijgen?²⁸

Een voorlopige oplossing diende zich aan in de verrassende vorm van een bezuinigingsvoorstel. In het najaar van 1968 was het kabinet onder leiding van premier Piet de Jong (KVP) en minister van Defensie Willem den Toom (VVD) tot de conclusie gekomen dat Nederland zijn uitgaven voor defensie zou moeten verhogen. Nadat de Sovjet-Unie de Praagse Lente had neergeslagen, was in NAVO-verband geconcludeerd dat het nodig was de defensieve kracht van de lidstaten te vergroten. Vanuit Pax Christi werd een actie op touw gezet om de verhoging tegen te houden. Er werden open brieven aan Den Toom geschreven. Pax Christi-voorzitter Bernard Alfrink, aartsbischop van Utrecht, riep het kabinet en de Kamer in het televisieprogramma *Brandpunt* op om de verhoging ongedaan te maken. Vooral de woorden van de kardinaal maakten indruk. Premier De Jong zag zich genooddaakt tijdens een ingelaste televisietoespraak het beleid van zijn kabinet te verdedigen. Hoewel de verhoging ook na Alfrinks interventie op een Kamermeerderheid kon rekenen, maakte de inzet van de katholieke vredesbeweging de afweging voor met name de KVP-fractie wel lastig.²⁹

Mede daarom was het voor de PPR een interessant onderwerp om op door te gaan. Derk Cools, sinds het begin voorzitter van de werkgroep vredespolitiek, schreef in de *Radikalen-krant* dat het terugdraaien van de verhoging van de defensiebegroting niet voldoende was. Het ging ook om de alternatieve besteding van de middelen. In lijn met het denken in de Amerikaanse burgerrechtenbeweging pleitte hij voor investeringen in vredesonderwijs en

maatschappelijk werk. Door te bezuinigen op defensie kwam daar ruimte voor. Mensen moesten kennisnemen van de afwegingen en risico's die hoorden bij echte vredespolitiek, en handvatten krijgen om zelf in actie te komen. Alleen zo kon een eerste stap richting werkelijke ontspanning en vrede worden gezet. Dat was geen teken van zwakte; er school kracht in de bereidheid de eigen veiligheid in de waagschaal te stellen. Partijlid W. Jacobs uit Wolvegavatte die redenering in een ingezonden brief in het partijblad eerder al eens puntig samen als 'minder bewapening, meer welzijnszorg'.³⁰

In een rapport over de toekomst van de krijgsmacht werd een en ander vervolgens bij elkaar gebracht. Een forse bezuiniging op de defensiebegroting moest worden aangewend om meer geld vrij te maken voor vredesonderwijs. Militaire taken hadden slechts toekomst onder de vlag van de Verenigde Naties en moesten dienstbaar zijn aan vrede, ontwikkeling en recht. In het rapport werd dit alles samengevat onder de noemer 'positieve vrede'. Dat was meer dan negatieve vrede, slechts de afwezigheid van direct oorlogsgeweld. Positieve vrede was 'de verwerkelijking van de gerechtigheid'. In het begrip kwam veel waarvoor de PPR stond bij elkaar. Het verbond 'ons streven naar gelijke kansen op voedsel, onderwijs, verzorging en menswaardige arbeid' met een andere internationale orde. Een politiek gericht op die positieve vrede was 'aktieve vredespolitiek', en die begon bij het vergroten van de betrokkenheid van burgers bij internationale vraagstukken.³¹ Zo werd uiteindelijk een mooi evenwicht gevonden tussen een concrete politieke ambitie en bredere idealen op het gebied van zeggenschap en mentaliteit.

Hoewel het begrip 'positieve vrede' bleef terugkomen in zowel parlementaire als publicitaire bijdragen van de PPR, had het rapport over de krijgsmacht alleen betekenis voor het archief. Na de teleurstellende uitslag van de Tweede Kamerverkiezingen in 1971 kreeg het debat binnen de PPR een wat grimmige toon en was er voor een discussie over de toekomst van de vredespolitiek even geen tijd. In het partijblad vlamde een debat op over de vraag of het niet beter zou zijn de PPR maar weer op te doeken. Wat voor zin had een zelfstandig voortbestaan van een partij met nog geen handvol zetels?³²

Omdat het na de verkiezingen geformeerde kabinet-Biesheuvel al snel weer viel kwam er in november 1972 een electorale herkansing. In het nieuwe verkiezingsprogramma werd vredespolitiek geschaard onder voorstellen ter 'ontspanning van de samenleving'. De PPR stond voor een maatschappij 'waarin wij bevrijd zijn van de spanningen die de verhoudingen tussen mensen bepalen'. Duidelijk was dat daartoe de kernwapens uit Nederland moesten verdwijnen. Daarnaast moest de NAVO in dienst komen te staan van de ontspanning tussen Oost en West, en moest het defensiebudget omlaag om ruimte te maken voor investeringen in vredesonderwijs en welzijn.³³ De samenwerking met progressieve partners D66 en de PvdA maakte het geheel er

echter niet overzichtelijker op. In het overleg bleken nuanceverschillen over bijvoorbeeld de toekomst van de NAVO nogal eens moeilijk te overbruggen. Hoewel ook Max van der Stoep, buitenlandwoordvoerder van de PvdA in de Tweede Kamer, in deze jaren geregeld schreef over vredespolitiek, werkte hij dat begrip toch wat anders uit. Van der Stoep benadrukte het belang van samenwerking en de versterking van het internationaal recht. Veel leden van zijn eigen partij vonden dat overigens te slap.³⁴

Een aanzienlijke minderheid in de PPR sloot zich daar graag bij aan. Het compromis dat de NAVO helemaal in dienst moest komen te staan van ontspanning en ontwapening ging velen niet ver genoeg. Het congres van de PPR van maart 1971 nam mede daarom een motie aan waarin 'voor de duidelijkheid' werd uitgesproken dat de partij haar vredespolitiek niet mocht 'afzwakken' ten gunste van de progressieve samenwerking. Een ruime meerderheid van de congresgangers verkoos de eigen standpunten boven de politieke kansen van progressieve samenwerking. Het eigen verkiezingsprogramma van 1972 ging dan ook verder dan de in *Keerpunt 1972* vastgelegde afspraken met de progressieve partners.³⁵ Niet voor het laatst werd de uitwerking van de zo gewenste vredespolitiek door de PPR-leden onderdeel gemaakt van het gesprek over de rol en functie van de partij.

Als afsplitsing van de confessionele partijen leek dat in eerste aanleg duidelijk: de PPR was een alternatief voor de confessionele kiezer die de eigen partij te conservatief vond. Zeker na de teleurstellende Kamerverkiezingen van 1971 ontstond hierover discussie, ook omdat de jonge partij inmiddels ook leden en kiezers aansprak die helemaal geen wortels hadden in een van de confessionele partijen. Het gaf het interne debat volgens medeoprichter en partijvoorzitter Erik Jurgens wat weinig richting. Het persoonlijk engagement van de leden stond voorop, van een verbindende visie op de toekomst van de partij was weinig sprake. Veel leden konden mede hierdoor geen zinnig verhaal vertellen over het bestaansrecht van de partij naast bijvoorbeeld de PvdA en D66. Dat zou de PPR naar zijn analyse nog lelijk gaan opbreken.³⁶

Voorhoede, waarheen?

Kort na de oprichting van de PPR was haar bestaansrecht helder. De nieuwe partij 'wilde onderdak bieden met name aan hen die vroeger op een confessionele partij stemden, maar die nu die sleur willen doorbreken en bewust willen kiezen voor een progressieve samenwerking'. Dat zou de duidelijkheid in de Nederlandse politiek ten goede komen. Een sterker onderscheid tussen progressieve en conservatieve krachten naar Brits voorbeeld was dringend gewenst. De 'fixatie' op godsdienst in de Nederlandse politiek moest daartoe worden doorbroken. Als dat op termijn het einde van de PPR als zelfstandige

partij betekende, dan was dat maar zo. Het politieke doel ging hier boven het partijpolitieke eigenbelang.³⁷

Deze overtuiging werd zeker na de verkiezingsoverwinning van 1972 al snel een minderheidsstandpunt. De winst gaf velen het zelfvertrouwen om hardop uit te spreken dat de PPR juist ook als zelfstandige partij een mooie toekomst tegemoet ging. Begin 1974 merkte De Gaay Fortman in een pamflet op dat de PPR een 'hechte pijler' moest zijn onder de progressieve samenwerking. Maar dat betekende niet dat de partij in zichzelf geen betekenis had. Inzet was, ook op langere termijn, een zelfstandig voortbestaan.³⁸ De werkgroep vredespolitiek leek daarvan al langer overtuigd. De motie voor het congres van maart 1971, waarin voor de duidelijkheid werd uitgesproken dat de partij haar eigen ambities op het terrein van vrede en ontwikkelings-samenwerking niet mocht offeren op het altaar van de progressieve samenwerking, werd door de werkgroep tot in detail voorbereid. De partij zou haar 'radicaliteit' verliezen bij gebrek aan duidelijkheid én durf in haar stellingname over vrede en ontwapening. In de aankondiging van het congres liep de partijtop mede daarom al vooruit op mogelijke wrevel bij de leden. In het met de progressieve partners overeengekomen regeerakkoord *Keerpunt 1972* was veel van het PPR-programma terug te vinden, schreef onderhandelaar Jurgens aan de leden. Alleen juist waar het ging om de rol en positie van de NAVO hadden de onderhandelaars een politieke veer moeten laten. Maar compromissen hoorden bij de politiek zoals tegenslagen bij het leven, aldus Jurgens. De leden dachten daar voorlopig anders over, en steunden in meerderheid de motie van de werkgroep vredespolitiek.³⁹

De verbinding met linkse, progressieve politiek was niet alleen voor de PPR een ingewikkelde kwestie. De partij wilde geen confessionele partij zijn. Na zijn afscheid uit de KVP-fractie stelde Jacques Aarden als voorman van de groep-Aarden in een rede in de Kamer dat het voor gelovigen juist kwetsend was 'als wij Christus en christelijk te pas en te onpas met politiek en praktische politiek in verband brengen'.⁴⁰ Maar leverde de PPR zich dus uit aan het progressieve blok? Ook in de vredesbeweging werd met dit soort vragen geworsteld. Veel vredesorganisaties hadden van oudsher banden met de kerken. Mede omdat internationale vraagstukken steeds vaker aanleiding waren voor stevige uitspraken uit progressieve hoek, ontstond in de Europese vredesbeweging een fundamenteel debat over de eigen verhouding tot politiek en samenleving. Vaste verbindingen met bijvoorbeeld confessionele partijen en de kerken kwamen daarbij op losse schroeven te staan. Op vragen naar de eigen rol en positie moesten nieuwe antwoorden gevonden worden.⁴¹

Dit debat drong ook door in de werkgroep vredespolitiek. In het najaar van 1972 verscheen een door Goudswaard samen met journalist Ben van Kaam geredigeerd boek onder de titel *Bommen voor brood*.⁴² Het was de neerslag van een aantal gesprekken tussen De Gaay Fortman, polemoloog

en langjarig lid van de commissie vredespolitiek Hylke Tromp, PPR-voorzitter Dolf Coppes en een aantal aan de Vrije Universiteit verbonden (natuur)wetenschappers. De gesprekken waren ingegeven door bezorgdheid. Het boek was een reactie op het rapport van de commissie-Mansholt, de commissie die in opdracht van PPR, PvdA en D66 moest nadenken over de toekomst van progressieve politiek, met name in het licht van de milieuproblematiek. De deelnemers vonden dat een goed rapport, maar het was niet volledig. Vooral 'het verband tussen bewapeningswedloop, armoede en milieubederf' was onvoldoende uit de verf gekomen. De gedachte uit het rapport dat Nederland een gidsland of proefland moest zijn bij het vinden van een middenweg tussen economische en ecologische ontwikkeling werd onderstreept. Maar moest dat ook niet gelden voor ontwikkelingssamenwerking, internationale verhoudingen en de bewapeningswedloop? En was het niet juist de PPR die de verbinding en samenhang tussen die vraagstukken moest blijven benadrukken?

Hoewel het de gesprekspartners vooral te doen was om de onderlinge samenhang tussen verschillende vraagstukken, sprong een aantal gedachten over de internationale verhoudingen er wel uit. Zo viel te lezen dat Nederland binnen de NAVO een 'wezenlijk andere' opstelling zou moeten kiezen, en werden harde noten gekraakt over de democratisering van de buitenlandse politiek. Daarenboven zou Nederland een openingszet moeten doen om het proces van nucleaire ontwapening een krachtige impuls te geven. Op weg naar een volledige verwijdering van alle kernwapens in Europa zou Nederland als eerste de eigen opslagplaatsen voor die wapens moeten sluiten. Dat zou een vergelijkbaar gebaar vanuit het Oosten uitlokken, waarna een soort domino-effect zou optreden.

Het waren gedachten die in de internationale vredesbeweging wel vaker te horen waren. Ondanks de relatieve dooi in de internationale verhoudingen na de Cubacrisis en de betrekkelijk succesvolle onderhandelingen over wapenreductie ging het de vredesbeweging niet snel genoeg. Omdat onderhandelingen over ontwapening vaak achter de schermen plaatsvonden en de oorlog in Vietnam de agenda van de vredesbeweging domineerde, was het niet altijd makkelijk om ontwapening ook op de agenda te houden. De wens om desondanks snel vorderingen te maken leidde in verschillende landen tot gedachten over een eerste stap, die vervolgens vanuit het Oostblok met een vergelijkbaar gebaar beantwoord zou worden.⁴³

Partij en vredesbeweging konden daarbij volgens de opstellers van *Bommen voor brood* goed samen optrekken. Na de teleurstellende uitslag van april 1971 had Michel van Hulten een plan gelanceerd om de verbinding van de PPR met actiegroepen als Pax Christi en het IKV te versterken. Progressieve samenwerking mocht zich niet vernauwen tot partijpolitieke verbindingen, maar moest ook staan voor het samenwerken van actiewezenen en politiek. In

zijn in september 1971 gepresenteerde ‘fractie-actie-plan’ pleitte Van Hulten voor meer integratie. ‘De samenhang tussen politiek werk in de Kamers en “buiten-parlementaire” (d.w.z. alles van het opstellen van een petitie en het verzamelen van handtekeningen af tot felle acties als het bezetten van wegen wanneer daar doden vallen, stakingen, bezettingen door niet leden van de Kamers toe) activiteiten moet ons duidelijk voor ogen staan.’ Activisme en parlementair handwerk werden bij elkaar gebracht in de ‘grote fractie’. Die zou de ‘kleine fractie’ van gekozen volksvertegenwoordigers moeten ondersteunen, voeden en haar soms een spiegel voorhouden. Op 30 oktober 1971 werd het plan tijdens een congres in Berg en Dal, nabij Nijmegen, door de leden overgenomen.⁴⁴

Hetzelfde congres koos Dolf Coppes tot nieuwe voorzitter. Hij kreeg de taak de partij na de frustrerende Tweede Kamerverkiezingen van dat jaar weer op de rails te krijgen. Als priester was hij sinds begin jaren zestig actief in verschillende actiegroepen binnen en buiten de kerk. Pleidooien voor theologische en liturgische vernieuwing gingen daarbij hand in hand met politieke en maatschappelijke hervormingen. In vooruitstrevende hervormde en katholieke kringen ontstonden bovendien dwarsverbanden tussen bevrijdingstheologie en marxisme. In zijn eerste toespraak na zijn verkiezing riep Coppes de leden op om radicaal te blijven denken: ‘Als we niet fundamenteel blijven denken lopen we gevaar alleen maar aangepast te worden, met de funeste gevolgen die dit op de lange termijn zal hebben.’ De samenwerking met de progressieve partners was belangrijk, maar de PPR wilde geen ‘splinter zijn in het vlees van de twee partners’. De partij – zo was onmiskenbaar de boodschap – had een eigen verhaal en moest dat durven vertellen. In samenwerking waar dat kon, maar alleen als het nodig was.⁴⁵

Na zijn verkiezing keerde Coppes zich in een fel discussiestuk tegen het beeld van de PPR als een soort bruggenhoofd tussen teleurgestelde confessionele kiezers en de linkse politieke partijen. Wat nodig was, was een duidelijke eigen koers. Daarvoor was een nieuwe, meer eenduidige analyse nodig van de achtergrond van de problemen waar Nederland en de wereld voor stonden. In ‘Nu is het meest radikale nog niet goed genoeg’ wees hij het ‘systeem van de vrije onderneming, het winstprincipe, de particuliere eigendom van de grond’ aan als grondoorzaak van afhankelijkheid, armoede en onderdrukking. Ook de ‘bevroren verhouding’ met het Oostblok kwam ‘ten diepste voort uit de dreiging die uitging van het kapitalisme’. Hoewel het communisme door dit agressieve economische systeem was verworpen tot een ‘onzalig staatsdirigisme’, was in de felheid waarmee het marxisme zich tegen het kapitalisme keerde veel van de Bijbelse boodschap van vrede en gerechtigheid te herkennen. Blijkens de bespreking in het partijblad kon de harde toon van Coppes in de partij op veel instemming rekenen. Vooral de gedachte dat de PPR als partij

toekomst had en er dus ook een eigen maatschappijanalyse moest komen, was voor leden belangrijk.⁴⁶

De voorstanders van een eigenstandige rol van de PPR in de Nederlandse politiek kregen met dit denkwerk voldoende munitie. Er lag de ambitie om het begrip 'gidsland' concreet vorm en inhoud te geven, door bijvoorbeeld te pleiten voor de hervorming van de NAVO of voor eerste, eenzijdige stappen richting ontwapening. Er was het streven in het 'fractie-actie-plan' om parlementaire politiek en maatschappelijk activisme veel vaster met elkaar te verbinden. En er lag een analyse van de achterliggende oorzaak van de problemen die de partij te lijf wilde gaan, waarin er een soort synthese gezocht werd tussen Bijbelse en marxistische noties van gerechtigheid. In een bundel beschouwingen over de menselijke maat in politiek en samenleving uit 1977 werd die gedachte heel consequent doorgevoerd. De wapenwedloop was bijvoorbeeld vooral een gevolg van de kapitalistische economische dynamiek. Militaire verdedigingssystemen waren geen hulpmiddel bij het bereiken van vrede en veiligheid, maar onderdeel van de 'groei-economie' met alle kenmerken van dien: 'een hoog groeipercentage, grootschalige en een zeer kapitaalintensieve productie, ondoorzichtige en ondemocratische structuren'. Het doorbreken van die economische wetmatigheden was een voorwaarde voor het doorbreken van de bewapeningsspiraal.⁴⁷

Ook binnen de werkgroep vredespolitiek was de beoogde verbinding tussen parlement en actiewezen niet aan dovemansoren gericht. De leden wilden graag verbinding maken met de vredesbeweging. Tegelijkertijd werd de inzet van Coppes om alle politiek terug te brengen tot een analyse van de economische onderbouw zeker niet door iedereen onderschreven. De werkgroep vredespolitiek wees de analyse dat de wapenwedloop alleen te verklaren én bestrijden was met economische systeemkritiek van de hand. Maar het gesprek daarover met de partijtop wilde maar niet op gang komen. In augustus 1973 schreven Derk Cools en Ton Schutte, voorzitter en secretaris van de werkgroep vredespolitiek, de frustratie maar eens van zich af. Had de Kamerfractie eigenlijk wel belangstelling voor nieuwe inzichten in de internationale verhoudingen of voor nadere samenwerking met de vredesbeweging? Niet voor het eerst werd de fractie aangespoord nu eindelijk eens oog te hebben voor de deskundigheid van betrokken partijleden en de mogelijke winst van meer samenwerking met de vredesbeweging. Waren de uitkomsten van eerdere gesprekken dan louter vrome beloften? Ook toen hadden de gekozen volksvertegenwoordigers van de 'kleine fractie' immers toegezegd beter te luisteren en meer dan lippendienst te bewijzen aan samenwerking met de vredesbeweging. Er moest snel wat gebeuren, schreven Cols en Schutte. De betrokkenheid en actiebereidheid onder de leden liepen terug.⁴⁸

Het speciale congres over de NAVO was een poging van de werkgroep om het debat over de vredespolitiek onder partijleden nieuw leven in te blazen.

In de *Radikalen-krant* werd al ruim van tevoren aangegeven dat er alle ruimte zou zijn om het thema, dat al vanaf de oprichting van de partij voor verdeeldheid zorgde, van alle kanten te bekijken.⁴⁹ Aan het begin van het congres markeerde partijvoorzitter Wouter van Dam bovendien dat het hier niet ging om een gesprek zonder consequenties. De PPR was immers 'een basisbeweging'. Dat wilde zeggen dat 'al die bestuurders en volksvertegenwoordigers' niets meer waren dan 'werknemers van kiezers, sympathisanten en partijleden'. Het was aan hen om de ideeën die binnen en buiten de partij ontwikkeld werden om te zetten in politieke daden. Maar ook niet meer dan dat. Impliciete waarschuwing van de voorzitter was dat een radicaal eigen geluid van leden en betrokken organisaties door elke politiek vertegenwoordiger namens de PPR ten volle serieus genomen moest worden.⁵⁰

Terwijl De Gaay Fortman en met name defensiewoordvoerder Henk Waltmans in de Tweede Kamer tal van voorstellen deden om de NAVO bijvoorbeeld te laten verklaren nooit als eerste over te gaan tot het gebruik van nucleaire wapens, werd bij aanvang van het congres direct vastgesteld dat dit alles natuurlijk volstrekt onvoldoende was. Onder aanvoering van voormalig provo Roel van Duijn werd gepleit voor een direct, eenzijdig vertrek van Nederland uit de NAVO als eerste stap richting nieuwe internationale verhoudingen. De PPR zou een vertrek uit de NAVO tot speerpunt van haar parlementaire politiek moeten maken, en geheel in lijn met het 'fractie-actie-plan' konden leden de straat op om de maatschappelijke druk op te voeren. Van Duijn omschreef dat als een 'twee-handen-strategie'. Met de ene hand werd parlementaire politiek bedreven, met de andere maatschappelijke actie. Het pleit werd zoals gezegd beslecht in het voordeel van de voorstanders van direct uittreden uit de NAVO, en overeenkomstig zijn openingswoord besloot voorzitter Van Dam dat het nu aan de Kamerfractie was om de partijlijn in het politieke debat zichtbaar te maken. Dat in het programma, op basis waarvan de fractie gekozen was, werd aangegeven dat Nederland alleen dan de NAVO zou moeten verlaten wanneer er na één volledige progressieve regeerperiode geen ontwikkelingen ten goede waren, was voor de partijvoorzitter ogenschijnlijk geen bezwaar.⁵¹

Onenigheid ten aanzien van de NAVO

De werkgroep vredespolitiek had de ontwikkelingen op het NAVO-congres met verbazing gevolgd. Hoewel veel leden van de werkgroep wel sympathie hadden voor de motie over een eventuele uittreding, liep zeker de harde kern niet over van enthousiasme. Zo kwam de werkgroep enigszins klem te zitten tussen activistische leden die onder leiding van Van Duijn een stevige stellingname eisten en de Tweede Kamerfractie, die bij monde van Waltmans en

De Gaay Fortman stevig oppositie gevoerd had tegen de congresuitspraak. De fractie maakte bovendien geen haast de motie ook uit te voeren. In een persverklaring hadden voorzitter Van Dam en fractieleider De Gaay Fortman gebroederlijk aangegeven vooral teleurgesteld te zijn in 'voorstanders van de NAVO', die in plaats van af te geven op de PPR op basis van argumenten het debat zouden moeten aangaan. Maar ondanks de belofte met welke congresuitspraak dan ook aan de slag te gaan, werd ook meteen opgemerkt dat de PPR-fractie stond voor haar handtekening onder *Keerpunt 1972*. De aangenomen motie deed daar niets aan af.⁵²

In het voorjaar van 1975, nog geen jaar na het NAVO-congres, werd de PPR-leden een door de fractie in samenwerking met leden van de werkgroep vredespolitiek opgestelde notitie toegestuurd. Daarin was een 'strategie voor vredespolitiek' neergelegd. In de nota werd het congresbesluit van juni 1974 stevig afgezwakt. De partij zou het beleid van het huidige kabinet blijven toetsen aan de afspraken in *Keerpunt 1972*. De congresuitspraak werd beschouwd als een perspectief op de langere termijn. Daarmee bleef er in de praktijk weinig van over. De strategie ging bovendien minder ver dan het PPR-programma van 1972. Daarin was immers opgenomen dat Nederland bij te weinig vooruitgang aan het einde van een progressieve kabinetsperiode de NAVO zou verlaten. Van die spreekwoordelijke stok achter de deur werd nu niets meer vernomen. Desondanks stelde het congres de strategie op 31 mei 1975 na een 'ordelijke discussie' vast. Een amendement vanuit de Friese afdeling Dokkum, dat rechtstreeks inging tegen de motie van het NAVO-congres, haalde het niet. Desondanks werd meer dan duidelijk dat direct en eenzijdig uittreden uit de verdragsorganisatie voor de PPR voorlopig niet meer aan de orde was.⁵³

Uitgesproken tegenstander van een direct vertrek uit de NAVO was Hylke Tromp. Hij was als polemoloog al lang actief in de vredesbeweging en in zowel Pax Christi als het IKV betrokken bij tal van initiatieven, werkgroepen en activiteiten. In een ingezonden brief in het partijblad had hij direct na het NAVO-congres al aangegeven dat het op zichzelf moedig en juist was duidelijk te zijn over de weerzin tegen de politiek van de verdragsorganisatie. Maar stel dat de motie onverkort zou worden uitgevoerd en Nederland stapte eruit. Wat dan? Er zou volgens Tromp weinig veranderen, buiten dat Nederland zichzelf stevig zou moeten bewapenen. Het was voor zijn eigen veiligheid dan immers aangewezen op de eigen krijgsmacht.⁵⁴

In een notitie voor de werkgroep vredespolitiek legde Tromp begin 1975 nog eens uit hoe ingewikkeld de uitspraak van de leden was. Het stuk ging in eerste aanleg over de dienstplicht. Na lang beraad in verschillende themagroepen was besloten dat de PPR van mening was dat die gehandhaafd moest blijven, zij het met aandacht voor gewetensbezwaarden. In lijn met het denken in de partij over de krijgsmacht, was het wel zaak dienstplichtigen

vooral in te zetten in het vredesonderwijs. Maar intussen was 'de PPR ook de partij die uit de NAVO wil. Wat krijgen we dus nu: uit de NAVO, en dan de boel verdedigen met een groot slap dienstplichtleger?' mopperde Tromp. Beide standpunten waren toch niet te verenigen? De 'uiteindelijke konsekwentie van zo'n NAVO-standpunt is natuurlijk afschaffing van het leger: dat is het standpunt dat de PSP al 25 jaar lang zonder enig succes aan de man heeft proberen te brengen'. En dat was geen aanbeveling; de PPR dreigde hier haar eigenstandige positie te grabbel te gooien omwille van een mooie protestleuze. Tromp was overigens zeker geen warm pleitbezorger van de NAVO. Die moest op termijn verdwijnen ten faveure van een Europees veiligheidsstelsel. Maar hij had een nog grotere hekel aan intellectuele gemakzucht dan aan de verdragsorganisatie.⁵⁵

Het werd er allemaal niet duidelijker op. Binnen de partij was er door Van Hulten en Coppes ingezet op een koers een flink stuk links van de PvdA, waarbij actiegroepen een woordje mochten meespreken en betrokken leden de fractie moesten voeden met praktische ideeën. Maar dat betekende in de praktijk dat een radicale minderheid aan de leden uitspraken kon voorleggen die prachtig klonken in hun eenvoud, maar verstrekkende gevolgen hadden voor de fractie.

De werkgroep vredespolitiek had het er maar moeilijk mee. Toen bleek dat de centrale programmacommissie in het voorjaar van 1976 ook nog eens relatief weinig ruimte liet voor de inbreng van de werkgroep, kreeg de frustratie de overhand. Het idee een boze brief aan het partijblad te schrijven werd al snel verworpen; het voornemen het programma via een serie amendementen te verbeteren kreeg geen opvolging.⁵⁶ Toen de PPR bij de Kamerverkiezingen van 25 mei 1977 een daverende nederlaag leed, was de maat voor verschillende leden van de werkgroep vol. Tromp zegde zelfs zijn partijlidmaatschap op. De partij was gaan zwalken na de congresuitspraak over de NAVO, had geen eigenstandig programma en wist onvoldoende een brugfunctie te vervullen tussen het nieuwe CDA en de PvdA. Een positionering links van de PvdA bood geen toekomst; dan kon je beter lid worden van die partij en daar desgewenst de linkervleugel gaan versterken.⁵⁷

De fut leek er met het vertrek van Tromp wel een beetje uit. Vrede bleef een mooi ideaal, maar hoe bracht het mensen in beweging? En kon dat zonder de complexiteit van de internationale verhoudingen geweld aan te doen? Het debat over juist die vraag had de neiging nogal door te etteren, ook in de vredesbeweging. Noch de werkgroep vredespolitiek in de PPR noch de besturen van Pax Christi en het IKV leken bereid om voor een stevig standpunt dat goed zou vallen bij een mogelijke achterban de nuance op te geven. Intussen liep de belangstelling voor de Vredesweek zienderogen terug, ook vanuit partners als de PPR. Het gebrek aan ruimte voor vredespolitiek in het conceptprogramma voor de Kamerverkiezingen van 1977 stond niet

op zichzelf. Verschillende subgroepen, die waren ingericht vanuit de werkgroep vredespolitiek om over specifieke thema's door te praten, liepen leeg en moesten worden opgeheven vanwege een gebrek aan belangstelling. De noodklok klonk inmiddels bij herhaling. Andere onderwerpen kregen voorrang in de partij. De relatief kleine groep actieve leden was liever met andere dingen bezig.⁵⁸

Binnen het IKV sloeg een stevige evaluatie van de Vredesweek 1976 uiteindelijk het deksel van de put. Ben ter Veer, sinds de oprichting lid van het beraad en als polemoloog collega van Tromp, kreeg van het bestuur de vrije hand zich te zetten aan een plan. In het voorjaar van 1977 stelde hij in een uitvoerige notitie een langlopende campagne tegen de kernbewapening voor. De vredesbeweging zou zich naar zijn oordeel moeten richten op één speerpunt en daarbij een duidelijke keuze maken. Hij koos voor de leuze 'Help de kernwapens de wereld uit, te beginnen uit Nederland!' Om een bredere achterban aan te spreken was een helder verhaal nodig dat kon worden teruggebracht tot een speerpunt. Een eerste, eenzijdige stap kon bovendien door Nederlandse burgers worden afgedwongen. Zij kregen daarmee daadwerkelijk zeggenschap over en invloed op de internationale politiek. Vervolgens zou de eerste stap volgens Ter Veer een positief effect kunnen hebben op de wapenwedloop, zeker als samenwerking gezocht werd met een land aan de andere zijde van het IJzeren Gordijn. Contacten daar konden dan pleiten voor een vergelijkbare reactie.⁵⁹

Onder PPR-leden kon de actie direct op veel instemming rekenen. Een van de redenen voor de leegloop van verschillende werkgroepen was dat mensen liever actief werden binnen het IKV. In de werkgroep vredespolitiek kon men zich bovendien niet helemaal aan de indruk onttrekken dat Ter Veer, zelf lid van de PvdA, expres leentjebuurt gespeeld had bij oudere ideeën van de PPR. Hadden Waltmans en De Gaay Fortman niet al binnen en buiten het parlement gepleit voor eenzijdige eerste stappen vanuit Nederland? In het eerder al aangehaalde boekje over de menselijke maat in de politiek, verschenen in 1977, werd bovendien in vergelijkbare termen gesproken over een eerste Nederlandse stap in het ontwapeningsproces. In een briefwisseling met Gied ten Berge, studiesecretaris van het IKV, reageerde de werkgroep dan ook wat stekelig op een verzoek om informatie over de manier waarop de partij haar leden betrok bij het formuleren van standpunten over internationale politiek. Het IKV hoefde de PPR op dat punt weinig wijs te maken.⁶⁰

In de publieke uitingen van de partij was van die wrevel intussen weinig te merken. In de partijkrant viel te lezen dat veel leden via de Vredesweek en lokale IKV-kernen meededen en dat het bestuur in overleg met de werkgroep vredespolitiek zou bekijken hoe de partij 'zo konstruktief mogelijk' aan de campagne tegen de kernbewapening kon bijdragen. De Kamerfractie was een van de eerste 'organisaties' die zich als partner bij het IKV meldde. De

natuurkundige Egbert Boeker, vicevoorzitter van de PPR, nam bovendien samen met Mient Jan Faber van het IKV het initiatief tot een breed overleg tegen kernbewapening, waarvan tal van partijen en organisaties lid zouden worden.⁶¹

Ondanks ieders inzet deed de campagne in het begin niet zoveel. Dat zou echter veranderen. In augustus 1977 had de CPN met steun vanuit Oost-Berlijn een campagne opgezet tegen de voorgenomen productie van een zogenoemd neutronenwapen door de Verenigde Staten. Omdat voor verschillende partijen samenwerking met de communisten een brug te ver was, werd op initiatief van de PvdA op 5 november 1977 een 'brede manifestatie tegen de neutronenbom' georganiseerd. De campagne was een succes: na ampele overweging zag de Amerikaanse president Jimmy Carter mede vanwege de nationale en internationale onrust af van productie van neutronenwapens. Belangrijker voor het IKV was dat het thema blijkbaar leefde.⁶² Toen de NAVO na veel druk vanuit met name West-Duitsland in december 1979 tot het zogenoemde dubbelbesluit kwam, kreeg de campagne pas echt de wind in de zeilen. Dat besluit was een reactie op de modernisering van haar nucleaire arsenaal door de Sovjet-Unie. Vanaf 1976 werden verouderde wapens voor de middellange afstand vervangen door zogenoemde ss-20-raketten. Die waren voorzien van een meervoudige kernkop en bovendien mobiel, wat ze veel minder kwetsbaar maakte. In reactie besloten de lidstaten van de NAVO tot een tweezijdige strategie. Vanaf 1983 zou worden overgegaan tot de plaatsing van nieuwe kruisvluchtwapens in West-Europa. Tegelijkertijd werd er een open uitnodiging aan Moskou gezonden om de onderhandelingen over wapenreductie te openen.⁶³

Het dubbelbesluit betekende dat ook Nederland 48 nieuwe kruisvluchtwapens – in de volksmond: kruisraketten – moest plaatsen. Tot afgrijzen van de initiatiefnemers werd de campagne tegen kernbewapening hierna versmald tot een actie tegen de plaatsing van kruisraketten. En hoewel vooral vicevoorzitter Boeker bleef hameren op het belang van gezamenlijkheid in het optreden van vredesbeweging en politiek, was de PPR voor het IKV eigenlijk geen factor van betekenis meer. De steun van de partij was een gegeven; de aandacht ging intussen uit naar PvdA en CDA. Alleen door die partijen helemaal voor de campagne te winnen, was er voldoende politiek draagvlak voor een echte koerswijziging. Bovendien werd vanaf 1982 door Ter Veer geprobeerd de campagne te verbreden door de vrijheid en mensenrechten van dissidenten in het Oostblok te verbinden met de ambitie tot ontwapening. Maar zeker totdat in 1985 het besluit viel om definitief over te gaan tot plaatsing van de wapens, viel die ambitie in ieder geval bij het grote publiek op dorre grond. Als een tovenaarsleerling had Ter Veer krachten opgeroepen die eigenlijk niet meer te beheersen waren.⁶⁴

De PPR bleef van begin tot einde trouw betrokken bij de campagne, maar had daarin niet echt een eigen rol. De dominantie van het IKV en de discussie over plaatsing ja of nee overvleugelde elk ander debat over de internationale verhoudingen. Fractievoorzitter Ria Beckers deed nog een poging tot een eigenstandige bijdrage door in het parlement te betogen dat een plaatsingsbesluit in strijd zou zijn met de Grondwet en dat er daarom een tweederde-meerderheid vereist was, maar dat pleidooi haalde weinig uit. Partijleden, zo bleek uit onderzoek, liepen in groten getale mee met de demonstraties tegen de kruisraketten in 1981 en 1983. De vraag is echter in hoeverre ze dat nog deden als partijlid. Uit onderzoek van het Nijmeegse Studiecentrum voor Vredesvraagstukken bleek dat veel demonstranten wel sympathie hadden voor de PPR. Maar of ze er ook nog op zouden stemmen was vers twee. Met de ongeclausuleerde steun aan de IKV-campagne was de PPR verre van uniek, en als factor van politieke betekenis werd de partij te klein geacht.⁶⁵

Bas de Gaay Fortman (r) loopt in 1981 mee met de vredesmars tegen kernwapens in Amsterdam, samen met 300.000 demonstranten. Naast hem lopen Wim Kok (toenmalig voorzitter FNV) en Nico Schouten (voorzitter Stop de neutronenbom).

Een grimmige partij

In aanloop naar de campagne voor de Tweede Kamerverkiezingen van 1977 had de PPR zich wel degelijk rekenschap gegeven van haar ingewikkelde positie. In een uitvoerig campagneplan zag de partij zichzelf als de laatste vaandeldrager van de culturele revolutie van de jaren zestig. Het zouden juist voor progressieven lastige verkiezingen worden. 'De ontwikkelingen van de jaren zestig hebben niet doorgezet, ze zijn niet echt ingezonken in de brede en diepe maatschappelijke processen: integendeel, de reactie brengt een sterke verrechtsing teweeg.' Het was aan de PPR om daar wat aan te doen, maar hoe dat precies moest bleef toch wat onduidelijk. Wie was nu eigenlijk de eigen kiezer? In het campagneplan werd betoogd dat de partij er vooral moest willen zijn voor 'mensen die de huidige maatschappelijke orde niet als een gegeven aanvaarden, die het denken in termen van voortgaande groei van de materiële welvaart afwijzen.' Maar wie waren dat?⁶⁶ Een strategie om electoraal overeind te blijven naast de PvdA van premier Joop den Uyl leek afwezig, terwijl de voorspelling dat de campagne zou uitdraaien op een tweestrijd tussen hem en CDA-voorman Dries van Agt toch voor de hand lag.

In een terugblik op de campagne voerde lijsttrekker Ria Beckers die tweestrijd wel op als verklaring voor de teruggang van de PPR. 'Onze poging om de jaren zestig vast te houden in een eerlijke en duidelijke politiek' was bij de kiezer niet overgekomen. Dat was teleurstellend, vooral omdat er nu waarschijnlijk een kabinet kwam dat de zakken van het bedrijfsleven zou spekken, de ongelijkheid zou laten groeien, de geopolitieke blokvorming zou bestendigen en de wapenwedloop niet zou doorbreken. Dat noopte tot strijdbaarheid. 'Ook tegenslagen horen bij een groeiproses, omdat ze dwingen tot bezinning. Vanuit die bezinning zullen we elkaar en onze nieuwe leden motiveren om aan het werk te gaan.'⁶⁷ In de maanden die volgden, bleek die bezinning nogal eens uit te lopen op onderlinge wrevel. Op 5 november 1977 koos de partij een nieuw bestuur, met priester Herman Verbeek als voorzitter. Het zetelverlies had van de PPR naar zijn oordeel 'een grimmige partij' gemaakt. In zijn congres toespraak riep hij dan ook op tot een fundamenteel andere manier van politiek bedrijven. Mensen herkenden de PPR vooral in haar radicaliteit, tegen de heersende mode in. Dat moest dan maar het wezen van de club worden: vooralsnog klein, maar dapper tegen de stroom in.⁶⁸

Het was een mooi uitgangspunt, maar de vraag was en bleef hoe dat precies moest. In juli 1978 stuurde het bestuur onder leiding van Verbeek een beleidsvisie naar de verschillende themagroepen. Daarin werd het aloude idee van de 'grote fractie', waar van gedachten gewisseld werd tussen Kamerleden, maatschappelijke organisaties en partijleden, min of meer losgelaten. Er kwam een andere werkverhouding. De partij moest zich bezighouden met de koers op langere termijn; de verschillende werkgroepen werd dan ook opgedragen

zich te zetten aan een plan. Met de politieke actualiteit zou de fractie zich intussen wel bezighouden. Ook inhoudelijk werden andere keuzes gemaakt. Waar vrede en ontwikkelingssamenwerking, ontspanning en ontwapening zeker tot medio jaren zeventig in de partij altijd grote thema's geweest waren, waren ze nu minder belangrijk. Veel aandacht ging uit naar de ongelijke verdeling van de welvaart – in Nederland maar ook internationaal –, naar onderwijs en vooral naar het milieuvraagstuk. Daarbij viel op dat het bestuur, ondanks het voornemen de concrete politiek aan de Kamerfractie te laten, met heel specifieke onderwerpen op de proppen kwam, zoals de kwaliteit van het oppervlaktewater en het belang van voedselveiligheid. Juist dat soort onderwerpen, dicht bij de dagelijkse praktijk van mensen, waren voor de PPR interessant.⁶⁹

De vredespolitiek kon wel aan de vredesbeweging worden gelaten. Plichtmatig werd nog wel vastgesteld dat het onverteerbaar was en bleef dat er vanuit West-Europa kernwapens gericht waren op het Oosten en er dus 'miljoenen mensen' in hun bestaan bedreigd werden. Het was daarom goed dat er werd ingezet op eenzijdige eerste stappen om tot ontwapening over te gaan. Daarbij viel op dat het gegeven dat er vanuit de Sovjet-Unie toch ook raketten op het Westen gericht waren, niet werd vermeld. Sinds haar oprichting had de PPR een gecompliceerde verhouding tot de regimes aan de andere zijde van het IJ-zeren Gordijn. Zo werd na een bezoek aan Oost-Berlijn grinnikend vastgesteld dat ze daar nog net zo dogmatisch dachten als de katholieke kerk in de jaren vijftig, maar echt kritisch over de onvrijheid daar was de delegatie niet. Terwijl zeggenschap van burgers voor de partij toch een kernthema was. De tegenstelling tussen de nadruk op democratie en zeggenschap in eigen land en de onvrijheid achter de Muur werd niet opgemerkt, laat staan gethematiseerd.⁷⁰

In zijn eerder al aangehaalde notitie uit 1972 legde Coppes de verantwoordelijkheid voor de Koude Oorlog wel heel eenzijdig bij de Verenigde Staten. In de vredesbeweging werd eenzelfde geluid vertolkt door de benedictijn Michel van Winkel. Na zijn lidmaatschap van de PPR-fractie tussen 1975 en 1977 sprak hij zich binnen Pax Christi bij herhaling uit tegen 'misprijzende uitlatingen' van bijvoorbeeld Ter Veer over vooral de Poolse regering en de eenzijdige aandacht voor dissidenten. Voor Van Winkel leken communisme en vredespolitiek bijkans synoniem.⁷¹

Tot echt debat over de vraag hoe het nu verder moest met de internationale politiek kwam ook de werkgroep vredespolitiek intussen niet. Het vuur was er zoals gezegd een beetje uit, en de werkgroep was vooral druk met personele aangelegenheden. De vraag over de stand van de progressieve samenwerking etterde wat door in een discussie over het eventueel gezamenlijk met de PvdA deelnemen aan de eerste rechtstreekse verkiezingen voor het Europees Parlement in 1979. Dat ook de PvdA daarin eigenlijk maar weinig meerwaarde zag, bleek wel uit het aanbod dat een vertegenwoordiger van de PPR een 'eerste opvolgingsplaats' op de lijst kon krijgen. Een van de verkiesbare

plaatsen zat er ook na herhaald aandringen niet in. Door de werkgroep vredespolitiek werd die gedachte in overleg met het partijbestuur als 'arrogant' van de hand gewezen. Toen bleek dat de sociaaldemocraten niet op andere gedachten te brengen waren, werd besloten dan maar op eigen kracht te proberen een zetel te bemachtigen.⁷² In zijn congresrede koos lijsttrekker Leo Jansen voor een scherp aanvallende toon. De PPR zou de 'tenenkrommende machtspolitiek in al zijn verschijningsvormen' die in Europa dominant was en die ook de Europese sociaaldemocratie had aangetast, binnen en buiten het parlement stevig bestrijden. Daar kwam het niet van: de partij haalde bij lange na de kiesdeler niet.⁷³

De rede van Jansen las toch een beetje als een herhaling van de notitie van Coppes uit 1972. Na de teleurstellende verkiezingsuitslag van 1977 leek het denken in de partij tot stilstand gekomen. Tot die conclusie kwam ook De Gaay Fortman, die minder dan een jaar na zijn vertrek als Tweede Kamerlid de knuppel maar eens in het hoenderhok wierp. Wilde de PPR zich nog onderscheiden, nog toekomst hebben, dan was een nieuwe benadering nodig. Zowel bij 'jongeren' als binnen de samenwerkende kerken had hij gemerkt dat 'het verzet tegen groeieconomie en het vooruitgangsgeloof' aansloeg. Dat moest dus ook het centrale thema worden.

De Gaay Fortman wees de partij op een pan-Europese beweging die onder de noemer 'Ecoropa' een streven naar vreedzame internationale samenwerking, herbezinning op economische groei en een fundamentele keuze voor milieubehoud samenbracht. Volgens hem kon de PPR prima als Nederlandse tak van de internationale groene beweging gaan functioneren. In de partij was immers al langer duidelijk dat Europese integratie niet haaks hoefde te staan op 'onze ideeën over kleinschaligheid en decentralisatie'. Maar dat betekende wel dat aan die Europese integratie de nodige voorwaarden gesteld moesten worden, en juist dat gebeurde nu nauwelijks. De Europese groenen hadden daar volgens De Gaay Fortman het beste programma voor. Daarbij aansluiting zoeken was in elk geval te verkiezen boven het vormen van een soort aanhangsel van de sociaaldemocratie.⁷⁴

Het was een op zichzelf interessante analyse, en zo werd ze door de werkgroep vredespolitiek ook wel ontvangen, maar het leek wel of er voorlopig geen ruimte was voor andere inzichten naast de gedachte dat de kernwapens de wereld uit moesten en dat er daarom absoluut geen kruisraketten in Nederland geplaatst mochten worden. De campagne tegen plaatsing sloeg in Nederland alle lucht uit het debat. Tot het einde toe hield de PPR vast aan haar verzet tegen de komst van 48 kruisraketten. Toen in november 1985 definitief werd besloten dat Nederland tot plaatsing zou overgaan, werd dat in de partij geïnterpreteerd als slechts de volgende slag in de voortgaande oorlog. De 'vredesbeweging' bleef vol vertrouwen, 'burgerlijk verzet' was nu een logische optie. 'Niet de Nederlandse verantwoordelijkheid om de kernwapenwedloop

te doorbreken was en is doorslaggevend, maar het behoud van de regeringscoalitie,' meende Beckers in een reactie. Jarenlang was, in lijn met de bedoeling van het dubbelbesluit, gewacht op een 'hoopvol signaal van de Sovjet-Unie'. Nu dat er volgens Beckers dan eindelijk was, bleek de regering slechts in staat tot 'een verkrampde reactie: ze slaat de deur dicht'.⁷⁵ Om die weer open te krijgen waren radicale middelen geoorloofd. In het overleg met het IKV, Pax Christi en andere partners betrokken bij de campagne tegen de kernbewapening pleitten vertegenwoordigers van de PPR dan ook voor burgerlijke ongehoorzaamheid of blokkades op het moment dat de kernwapens daadwerkelijk naar hun standplaats te Woensdrecht gebracht zouden worden.⁷⁶

Met name Ter Veer en Jan ter Laak, secretaris van Pax Christi, zagen dat niet zitten. Na 1 november 1985 zouden geen nieuwe acties volgen. Om te voorkomen dat anderen uit naam van de vredesbeweging toch tot radicale acties zouden overgaan, werd het zogenoemde Komitee Kruisraketten Nee (KKN) officieel 'te slapen gelegd', om vervolgens nooit meer wakker te worden. Dat comité was een voortzetting van het mede door de PPR opgezette breed overleg tegen kernbewapening.⁷⁷ Aan de hand van Ter Veer en Ter Laak kwam in de vredesbeweging een heroriëntatie op gang waarbij de aandacht voor mensen getroffen door onvrijheid, schending van mensenrechten en geweld voorrang kreeg boven thema's als blokvorming en ontwapening. De vele bezoeken aan en samenwerking met dissidenten in Oost-Europa was vanaf begin jaren tachtig steeds belangrijker geworden: na het plaatsingsbesluit waaierde het werk uit over tal van landen. Na de val van de Muur stelde Ter Veer dat de vredesbeweging geluk had gehad zich op tijd te realiseren dat er buiten de campagne tegen de kernwapens ook meer geïnvesteerd moest worden in contacten met en hulp aan dissidenten.⁷⁸

Ook in de PPR drong dat langzaam maar zeker door. In 1979 werd in de werkgroep vredespolitiek al een notitie van werkgroep lid Karel van Kesteren besproken over de rechten van de mens en verschillende vormen van hulp aan politieke dissidenten. In 1975 was tijdens de Conferentie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa te Helsinki in het derde deel van het akkoord afgesproken dat staten de mensenrechten en de rechten van dissidenten moesten respecteren. Deze zogenoemde 'derde mand' van het akkoord was betrekkelijk globaal en daarmee voor veel beschouwers een dode letter. Dissidenten in het Oostblok vonden er desondanks een basis in om hun eigen regering aan te spreken op het negeren van die afspraken.⁷⁹ Ondanks dat Van Kesteren daar wel oog voor had, was hij al met al weinig hoopvol over de meerwaarde van meer aandacht voor mensenrechten. 'Mensenrechten gaat dan omvatten: alle goeds voor de mens. Dat is heel mooi, maar [zo] dreigt het begrip mensenrechten te verwateren tot een in de praktijk nauwelijks nog operationeel te maken concept.' Hij riep de werkgroep dan ook op nog maar eens goed over een en ander na te denken. Misschien kon op basis daarvan

een aantal speerpunten geformuleerd worden, maar Van Kesteren had daar niet echt hoge verwachtingen van.⁸⁰ Voor wie het debat in de werkgroep sinds de oprichting een beetje gevolgd had, kon die aanbeveling onmogelijk als een verrassing komen.

Het advies werd zoals te doen gebruikelijk ook niet echt opgevolgd. Pas in april 1985 volgde een themanummer over mensenrechten, ontwikkelings-samenwerking en ontspanning van het partijblad. Daarin was wel iets van een nieuwe koers voorbij de campagne tegen de kernbewapening zichtbaar, maar heel overtuigend was het allemaal niet. Voor de Tweede Kamerverkiezingen van 1986 zou de PPR zich moeten richten op het 'afschaffen' van alle Nederlandse nucleaire taken. Ook werd de ambitie gelanceerd het Ministerie van Defensie om te vormen tot departement voor Vrede en Ontwapening. Dat moest zijn beleid richten op ontspanning door 'aktieve stimulering van Oost-West kontakten op alle niveaus'. Het zal de partijleden die wat langer meegingen allemaal bekend in de oren geklonken hebben. Vernieuwender was de nadruk op een 'aktief mensenrechtenbeleid' dat niet alleen gericht was op andere landen, maar nadrukkelijk ook op Nederland zelf. Er werd verbinding gezocht tussen de menselijke waardigheid van iedere burger en het beschermen van diens grondrechten. Ook mochten politieke rechten als stemrecht en de vrijheid van meningsuiting niet eenzijdig de internationale agenda gaan bepalen; sociale rechten als het recht op onderwijs, huisvesting en enige mate van bestaanszekerheid waren minstens zo belangrijk. De laatste overwegingen pasten goed bij de aandacht in de PPR voor een eerlijker verdeling van de welvaart, maar voor een echt vernieuwende internationale politiek waren ze nog te weinig uitgewerkt.⁸¹

In Nederland werden de rechten van de mens na 1985 voor verschillende partijen een belangrijk thema en dat bleef zo gedurende de jaren negentig. De PPR was geen uitzondering, ook niet nadat de partij opging in GroenLinks.⁸² Maar vanaf het midden van de jaren zeventig was de internationale politiek voor de PPR steeds minder echt een speerpunt. De werkgroep vredespolitiek bleef in functie en de partij was en bleef een trouwe partner in de campagne tegen kernbewapening, maar het geloof in de vredespolitiek leek afwezig. Na de laatste zelfstandige deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen in 1986, waarbij twee zetels werden gehaald, werd de aloude congresuitspraak over de NAVO weer eens uit de archieven opgediept. Binnen de partij was de discussie kortstondig weer opgelaaid, omdat de Kamerfractie in een debat had aangedrongen op 'een goede naleving van het NAVO-verdrag'. Die uitspraak werd in het partijblad aangehaald als bewijs dat ook in de PPR de 'nieuwe zakelijkheid' haar intrede gedaan had. De hoop dat oude tijden nog eens zouden herleven leek daarmee min of meer definitief vervlogen.⁸³

Voorhoede van een gidsland

Terugblikkend valt op dat internationale vraagstukken altijd een rol hebben gespeeld in de PPR. Nadat eind februari 1968 door de Werkgroep van Christen-Radicalen werd besloten tot de oprichting van een eigen partij, ontvingen alle betrokkenen en sympathisanten van wie men een adres had een brief. Daarin schreven de initiatiefnemers dat zij graag zagen dat velen van hen aan 'deze nieuwe start' zouden meewerken. De partij was gelukkig 'met geestdrift' begroet; nu was er werk te doen.⁸⁴ De betrokkenheid viel in het begin wat tegen, zowel qua ledental als electoraal. Toch ging een deel van de partij steeds meer geloven in de toekomst van de nieuwe PPR als zelfstandige kracht in het Nederlandse politieke bestel. Een politieke voorhoede in een gidsland. Een partij die anderen zou voorgaan naar een nieuwe wereld. Op de analyse dat in de confessionele partijen veel progressief denkende mensen opgesloten zaten, volgde de gedachte dat voor zo'n partij links van de PvdA politiek voldoende ruimte was.

Internationale vraagstukken waren daarbij van begin af aan een belangrijk thema. Maar de vraag hoe de gewenste vredespolitiek precies vorm en inhoud moest krijgen, werd eigenlijk nooit van een onomstreden antwoord voorzien, ook omdat de precieze inzet van de partij op internationaal terrein zo nadrukkelijk samenhang met de manier waarop ze zichzelf positioneerde. Wie voor de partij een brugfunctie voor progressief denkende christenen richting linkse politiek weggelegd zag, was scherp en soms provocatief, maar met mate. Wie de partij een rol toekende als radicaal groen en vooruitstrevend alternatief voor de PvdA sloeg weer een andere toon aan. Maar als het partijkader het al niet eens kon worden over de precieze invulling van de eigen vredespolitiek, hoe was daarvan dan een breed publiek te overtuigen? De vredespolitiek van de radicalen kreeg nooit de daarvoor vereiste vanzelfsprekendheid.⁸⁵

Een van de grote problemen van de naoorlogse vredesbeweging was, ook in Nederland, dat na het buiten de orde verklaren van de leer van de rechtvaardige oorlog na de Cubacrisis geen overtuigend en verbindend alternatief gevonden werd. De campagne tegen de kernbewapening was een noodsprong, waarbij het wel wrang was dat het IKV enorme mensenmassa's op de been wist te brengen met een speerpunt dat binnen de PPR al enkele jaren prominent onderdeel van het eigen programma was. Maar zoals de campagne door een combinatie van toeval en doorzettingsvermogen de wind in de zeilen kreeg, zo bracht de congresuitspraak over de directe en eenzijdige uittreding van Nederland uit de NAVO de PPR ongewild en onbedoeld een hoop narigheid. Voor de partij verloor de vredespolitiek daarmee wel iets van haar glans en werden andere onderwerpen belangrijker. Van de energie waarmee de jonge PPR zich stortte op een nieuw soort vredespolitiek was niet veel meer dan een waakvlammetje over.